

Thomas Brante

Några ord om realismen, Bhaskar och Laclau

Vetenskapsteorin under 1900-talet fram till i dag sammanfattas ofta utifrån motsättningen mellan positivism och diverse antipositivistiska ståndpunkter (hermeneutik, nykantianism, med mera). Under de senaste två-tre decennierna har realismen presenterats som ett sätt att överbrygga motsättningen, som »en tredje väg«.

Realismen förekommer numera i flera varianter med epitet som kritisk, vetenskaplig, kausal, modest, med flera. Dessa har vissa antaganden gemensamma. Det första och viktigaste är att det finns en av medvetandet oberoende verklighet. Detta realismens klassiska och till synes självklara postulat skiljer den från bland annat idealismen. Rea-

lismen hävdar också att verkligheten är stratifierad: förutom sådant som är observerbart, existerar icke-observerbara fenomen, ett antagande som skiljer den från positivismen.

Men realismen är mer detaljerad än så vad avser frågan om vad som existerar. Det finns kausalitet, generativa mekanismer, öppna och slutna system, med mera, under den observerbara ytan. Ett argument för detta erhålles genom att ställa frågan om den vetenskapliga kunskapens möjlighetsbetingelser: Hur måste verkligheten principiellt sett vara beskaffad, givet att vi har kunskaper om densamma? Vad måste existera för att exempelvis ett experiment skall kunna ge kunskap? Således bygger realismen

på ett andra, epistemologiskt antagande: att (vetenskaplig) kunskap finns. Denna är naturligtvis felbar, men också korrigerbar, möjlig att förbättra.

Realismen vägrar således att godta det kantska dilemma som styrt stora delar av den moderna vetenskapsteorin; att vi är fångar i vårt eget tänkande, vår kultur, vårt språk eller våra diskurser, och att vi aldrig kan nå det så kallade *tinget i sig*.

Enligt min mening är någon form av realism den bästa plattformen för att bedriva samhällsvetenskaplig forskning. En praktisk orsak till detta är att den är enkel utan att vara osofistikerad, vilket betyder att samhällsvetaren inte behöver spendera årtal av filosofiska studier för att kunna utföra sina uppgifter. En annan är att realismen pekar ut en allmän och gemensam yttersta målsättning för all samhällsvetenskap, nämligen att förklara sociala processer, eller att *identifiera strukturer som innehåller mekanismer som genererar sociala fenomen*¹.

Om jag nu skall recensera debatten mellan Bhaskar och Laclau vill jag först säga att den skulle ha kunnat bli – men blev inte – särskilt intressant. Jag är kanske partisk, men jag anser att orsaken är att Laclau använder för mycket tid till att redogöra för sina positioner i allmänhet och trots vad han säger inte fokuserar direkt på de grundläggande

och uppenbara skillnaderna mellan hans diskursteori och den kritiska realismen. Han antar inte »den realistiska utmaningen«. Laclaus redogörelse är i många avseenden utmärkt: den är komprimerad och abstrakt men samtidigt systematisk och oftast lättfattlig. Det finns dock frågetecken. Ett par exempel:

1. Laclau inleder med att påpeka att diskursteorin är metodregler för att analysera texter och att diskursbegreppet betecknar tal och skrift. Senare utvidgar han dock begreppet diskurs till att innefatta både tal och handlingar, och menar att diskurs är synonymt med *praktik*. Genom en sådan utvidgning anser åtminstone jag att han och en del andra som förknippas med »den språkliga vändningen« förstör diskursbegreppets styrka. Relationen mellan diskurs och spänningen mellan diskurs och praktik, diskurs och handling, blir inte längre klart begreppsligt markerad, vilket inte underlättar forskningen om detta. Vidare blir begreppet »diskursiv praktik« plötsligt meningslöst.

2. Laclau hävdar att hans diskursteori står emot idealismen. Därefter ger han en märklig definition av idealism, det vill säga att den förutsätter en »tankens enhet, subjektets enhet«. Men idealismen begränsas inte till ett sådant antagande utan är fullt förenlig med en mångfald subjektsbildningar utan

1. Thomas Brante, »Consequences of Realism for Sociological Theory-Building«, i *Journal for the Theory of Social Behaviour*, nr 2, 2001.

gemensam nämnare. Laclau tycks ha den hegelska världsanden i tankarna.

Först i slutet av debatten kommer Laclau in på vad jag nämnde inledningsvis, det vill säga frågan om verklighet och diskurs. Detta är den så kallade pudelns kärna vad gäller det reella och diskursen och det var här debatten borde ha börjat.

Laclau anger sin ståndpunkt här och var i sitt anförande. Exempelvis: »Det finns en grundläggande grammatik inom ramen för vilken möjliga objekt konstitueras, och denna grammatik medierar all kontakt med verkligheten. Denna grammatik, som vi kallar diskurs, är vi till stora delar omedvetna om.«

Frågan är vad Laclau och många med honom egentligen försöker säga med dylikt. När det gäller påståendet om objektens diskursiva konstituering kan jag se tre möjligheter, som alla är avhängiga vad man avser med ord som »konstituera« eller »konstruera«. En möjlig tolkning är att alla våra observationer av yttervärlden *beskrivs* eller *uttrycks* genom språk och klassifikationer. Detta är vad jag vill kalla *trivialt* – ingen har någon annan uppfattning. En andra tolkningsmöjlighet är att objekten »konstitueras« eller »konstrueras« i meningen *skapas, tillverkas* av diskurser. Detta vill jag kalla *mystik* eller *magi* – ett begrepp eller en praktik skapar nämligen inte en planet eller en giraff. Den tredje tolkningsmöjligheten är att *vissa* objekt och processer i verkligheten är beroende av språk och tänkande för

sin existens, som till exempel *socialbidragstagare*. Men om det är den tredje tolkningsmöjligheten som gäller borde Laclau och andra konstruktivister ha godheten att vara nyanserade nog att säga det, i stället för att uttala sig i allmänna, universaliserande termer. Med andra ord: Laclau och andra diskursteoriker borde inte använda »konstituera« som en slags presenning att slänga över själva huvudproblemet i deras teori utan anstränga sig att verkligen analysera och i detalj förklara vad de lägger i begreppet.

I slutet av debatten pressar Bhaskar Laclau på denna punkt genom några enkla frågor, såsom om den senare anser att fenomenen som *växtbuseffekten* och *cancer* existerade före begreppen om dessa. Bandet gick sönder här, men Laclau menar uppenbarligen att de bara existerar som diskursiv konstruktion, vilket för honom rakt tillbaka till den idealism han säger sig vilja undvika.

Laclaus idealistiska position visas också av hans förklaring av den vetenskapliga kunskapens dominans i dag. Att vi tror mer på fysik än på astrologi beror enligt Laclau inte på att astrologin skulle vara osammanhängande utan på att fysiken stämmer överens med andra diskurser och att den därför kan hegemonisera fältet. En faktisk observation som falsifierar en förutsägelse handlar bara om att »det finns en serie av andra diskurser i vilka fakta konstitueras«. Med andra ord använder sig Laclau endast av ett konsistenskriterium. Astrologins och fysikens relation till

verkligheten är ovidkommande, alla fakta är ju bara diskursiva konstruktioner. Verkligheten existerar för Laclau, men den utövar ingen kausal kraft på vår kunskap, den kan inte säga »nej«. En teori accepteras av maktskäl, inte på grundval av dess förklaringsförmåga.

Vad är vetenskap? Den kan till exempel ses som en uppsättning metoder för att låta just verkligheten yttra sig, säga ja eller nej, i ren form. Experiment utförs, instrument som teleskop och mikroskop förfinas just för att uppfatta signaler från verkligheten. Inom sociologin används kontrollgrupper med mera för att särskilja de intressanta signalerna från de ovidkommande. Allt detta syftar till att erhålla objektivast möjliga fakta ur verkligheten. Men för Laclau är alla dessa ansträngningar futila; hur vi än försöker är alla fakta hundraprocentigt diskursimpregnerade.

Den diskursiva eller transitiva dimensionen är således helt allomfattande och hegemonisk för Laclau. Detta framkommer också i hans påstående att distinktionen mellan transitivitet och icke-transitivitet i sig själv är transitiv – så kan man naturligtvis säga, men då är man åter fast i en hopplös idealism. Man kan lika gärna säga att Laclaus egna påståenden om relationen mellan diskurser och icke-diskurser i sin tur är diskursivt konstruerade, till exempel det just refererade påståendet. Så kan man hålla på.

Det finns förstås en möjlighet för Laclau och idealismen i stort att alltid få sista ordet. Man kan nämligen alltid ta ett steg tillbaka och säga att ett påstå-

ende vilar på vissa förutsättningar, och att förutsättningarna också vilar på förutsättningar. Som Calderon skrev: »Kanske hela livet är en dröm, själva drömmen drömmar bara.« Ja, vi kan ju inte med absolut visshet veta att vi eller yttervärlden existerar, vilket är fascinerande men kanske inget att bygga en användbar vetenskapsteori på.

Grundfrågan är alltså mycket enkel, och en klassiker i filosofins historia. Om jag tillåts att förkorta Bhaskars och Laclaus debatt ser den ut såhär.

Roy: Verkligheten påverkar diskursen och diskursen påverkar verkligheten. Så är det i samhället, i vardagen och i vetenskapen. Verkligheten är en förutsättning för alla diskurser, men diskurser är inte en förutsättning för verkligheten.

Ernesto: Men när vi talar om och ser på verkligheten gör vi det genom en diskurs. Diskursen bestämmer vad vi ser av verkligheten. Mer än så: diskurser »konstituerar« verkligheten. Alltså ingen dialektik mellan verklighet och diskurs, utan en envägs kommunikation: Diskurs → verklighet.

Längre kommer vi inte. Bhaskar skulle kunna påpeka att vi numera kan bota tuberkulos, och vi kan åka till månen, tack vare vetenskapliga landvinningar. Han skulle kunna säga att det är objektivt sant att exploatering, förtryck och tortyr förekommer därute i verkligheten. Han skulle kunna sätta sig på Laclau (Bhaskar är tung och Laclau var när jag såg honom sist, vilket visserligen var länge sedan, en elegant och

smidig person) och fråga om detta är verklighet men Laclau skulle trötta (och något ansträngt) sucka: detta är bara ytterligare en bhaskarsk diskurs ...

Så för mig är det svårt att komma ifrån slutsatsen att Bhaskar »vann« dena dispyt, och att orsaken är att diskursteorin inte har lyckats komma tillrätta med frågan om den icke-diskursiva verkligheten. Laclau borde dock ha kunnat ge bättre svar eller föra diskussionen till en mer intressant nivå genom att föreslå andra exempel som frågor som berör relationen mellan »socialt« och »naturligt«, till exempel om kön och genus, eller om mentalsjukdomar.

Till skillnad från diskursteorin är realismens generella svar på frågan om kunskapers determinanter att det inte finns en, utan (minst) två faktorer inblandade: verkligheten och diskursen om densamma. Eller annorlunda uttryckt: signaler från verkligheten filtrerade genom ett vetenskapligt paradig. Om kombinationen fungerar är kunskapen om signalen sann. Både verklighet och diskurs är orsaker till ett påståendes innehåll.

Man kanske kan säga att det inte går att komma längre på det allmänna planet. Nästa steg borde vara att särskilja objekt med avseende på *graden* av diskursiv konstituering. Till exempel, i all enkelhet: Objekt som till exempel »planet« kan svårligen sägas vara diskursivt konstituerade. Det gäller även objekt som »berg« eller »myra.« Objektet »cykel« är naturligtvis planerat, designat och konstruerat (tillverkat) av männis-

kan, men existerar utanför varje diskursiv formation. Objekt som »socialbidragstagare«, ADHD, »deprimerad person« är däremot starkt eller helt avhängiga samhälleliga diskurser. »Enhörning« eller »flogiston« är, vet vi nu, endast diskursiva objekt (med reella effekter).

Några avslutande kommentarer.

1. Laclau diskuterar ontologi och epistemologi utifrån sin diskursteori. Som jag uppfattar det är diskursanalys ett viktigt *metodologiskt* redskap inom samhällsvetenskapen. Det kan vara onödigt att utvidga begreppets innebörd och använda det på för många områden – risken är att begreppet och analysmetoden förläckas och tappar sin skärpa.

2. Om diskurs definieras mer begränsat, som de sätt att uttrycka sig i tal, skrift, argument och tänkesätt som utmärker en viss grupp (jag föredrar definitionen »institutionaliserat språk och tal«) är diskurser för det första en kausal faktor bland flera för att förklara samhällsutvecklingen och därmed ett viktigt sociologiskt begrepp eller instrument. För det andra är diskurser också maktfaktorer. Att analysera maktens diskurser och relation till dess handlingar och andra icke-diskursiva skeenden blir då till en central samhällsvetenskaplig och politisk uppgift. Men en sådan typ av kritik måste undvika den relativism som tycks bli följden av Laclaus position. Till exempel: att kritiserar CNN:s rapportering kring Irakkriget kräver möjligheten att nå fram till verkligheten och sanningen om kriget.

3. Med en sådan definition är dis-

kursbegreppet helt förenligt med realismen. Jag vill speciellt framhålla Norman Faircloughs kritiska diskursanalys.

4. Slutligen: Den kritiska realism Bhaskar presenterar i debatten med Laclau tillhör den »tidige« Bhaskars arbeten. Den senare Bhaskar har trampat andra filosofiska vägar som inte är av samma omedelbara samhällsvetenskapliga relevans. Den som vill sätta sig när-

mare in i den tidige Bhaskars teorier men samtidigt har bråttom rekommenderas kapitel fem i hans *Reclaiming Reality* Vidare har vi – för den som har mer tid – Bhaskars böcker från 70- och 80-talen, samt de många introducerande verk som skrivits om den kritiska realismen. Och det publiceras i dag i allt snabbare takt mängder av fruktbara arbeten om realismen som inte är knutna till just den »kritiska« varianten.